

Ростислав Балабан

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯВИЩА СУСПІЛЬНОГО ПРОТЕСТУ
У РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ДИСЕРТАЦІЙ РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ
1991 – 2016 РОКІВ).

Ми обрали огляд робіт такого наукового жанру, як дисертації. У таких дослідницьких працях демонструються актуальні концепти, а також зріз наукових надбань, тобто вони є акумулюючими. Проте немає впевненості, що ці надбання будуть використовуватися державними управліннями, законодавцями, хоча фактично в усіх роботах пишеться саме про їх таке практичне значення. Зрештою, зрозуміло, що існують академічні кола і що ідеї будуть передаватися через монографії і, можливо, студентську аудиторію політикам уже наступних поколінь. Але це тема іншого дослідження, зокрема, про вплив інтелектуальних надбань на культуру політичного класу.

Ключові слова: протест, соціальний протест, політичний протест, дисертація.

Balaban R., Research in stitute of political protest according to thematerials of dissertations of the Russian Federation 1991–2016.

Abstract. We elected to review thes cientific works of this genre, as thesis. The reason is that in the seresearch projects demonstrate show to cu tscientific achievements, that is, they are anomalous. It also demonstrates relevant concepts. However, has no direct connection, that purchase will definitely beusedby public managers, legislators, though in factinall works of practical value to pish it sya that's about it.

With the others it is clear that the reare academic circles and slowly the ideas will be transmitted throught hemonograph and possible student audience of politicians of future generations. But that's a topic for another Golden on the impact of intellectual contributions on the culture of the political class.

Keywords:*protest, socialprotest, politicalprotest, thesis.*

В Україні за 25 років відбувся ряд карколомних політичних протестних подій, таких як Революція на граніті, Помаранчева революція, РеволюціяГідності, низка робітничих протестів, передусім протести шахтарів, суспільно-політичних протестів (Мовний майдан, Податковий майдан, Євромайдан), народні протести гідності проти свавілля (як приклад –Врадіївська хода). Всі ці події були предметом обговорення переважно в інформаційному полі і на побутовому рівні і стали предметом глибокого наукового вивчення з запізненням[1]. На відміну в Російській Федерації, де протести намагаються максимально приховати в офіційних ЗМІ і популяризувати майже всенародну підтримку президента В. Путіна і його режиму, тим не менше вони були предметом низки академічних досліджень. До речі, про окремі протестив РФ можна дізнатися саме з дисертаційних робіт.

У РФ підготовлено понад 30 дисертацій, які вивчають протести як теоретично, так і предметно, на основі аналізу конкретних прикладів.

Ми провели огляд дисертаційних робіту Російській Федерації за останні 25 років, які присвячені політичним протестам. Серед них 33 роботи (у галузі філології – 1; філософії – 1; історичні – 10; соціологічні – 10; політологічні –11.)Слід зазначити, що перші роботи в пострадянській Росії, присвячені темі протестів – історичні, таз'являються в 1993 р. Відкриттям шлюзу став 2000 р. з появою дисертацій з філософії, з історії і соціології. Перша політологічна дисертація, присвячена протесту, датована 2001 роком.

Ми не ставимо за мету оцінити якість дисертаційних робіт, а розглядаємо їх з точки зору пізнання і формування парадигми.

Деякі роботи містять інформацію про протести, переважно регіональні. Вони констатують наявність шкіл і дискусійного поля щодо цього питання, водночас наголошують, що в суспільстві

формується негативне ставлення до протесту як деструктивної сили або іноземного втручання. В ряді робіт констатується централізація влади, авторитаризм, «спонтанні» реформи, що, за фактом, є невдалими, але все це не пов'язується з політичними діячами. В роботах також є натяки, що протести, як такі, є негативним явищем, оскільки Росії потрібна «стабільність».

Дисертаційні роботи в нашому огляді розміщені в хронологічному порядку.

Серед загальної кількості розглянутих дисертацій виділяються ті, які присвячені регіональним аспектам протестів і повстань в РФ, – їх 9. Чотири роботи присвячені дослідженню протестів не в Росії, а, наприклад, Китаї, Франції, США. Цікаво, що дослідники уникають значимих де-факто протестів, як-то кольорові революції в Східній Європі чи, зрештою, протестних і революційних подій в Україні (про Україну трапляється згадка, але як констатація, без спроби дослідження). Очевидно, що ці теми кон'юнктурні, зі знаком «мінус», або вважаються незначними.

Помітну групу серед робіт, присвячених протестам, становлять дисертації, які розглядають соціальну категорію – «молодь» – таких робіт 7. Окреме місце потрібно відвести дослідженню порівняно нового простору комунікацій, таким як Інтернет (онлайн-мережі). Таких робіт 2, але вони вже свідчать про нову даність.

У текстах дисертацій стосовно РФ часто вживається дефініція «суспільство, яке трансформується». Це свідчить, що вчені не визначають таке поняття, як «демократична Росія», «Росія стабільності» (в українському середовищі скоріше вживається термін «путінський режим»).

Фактично під занавіс СРСР, у 1989р., захищена дисертація на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук Г. Вайнштейн «Зсуви в масовій суспільно-політичній свідомості і соціальний протест в умовах сучасного капіталізму 70-ті – 80-ті рр.». Як відомо, дисципліни «політологія» в СРСР не було, але ця робота чітко лягає в межі досліджуваної нами тематики суспільно-політичних протестів. Вона одразу демонструє радянську практику, розглядаючи протести, які мали місце в «капіталістичному світі». Автор називає власну роботу «першим комплексним марксистським дослідженням суспільно-політичних протестів у

масовій свідомості капіталізму». Інші радянські дисертації в контексті протестів розглядали переважно робітничий клас. Роботи того часу вирізнялися посиланнями на «класиків» марксизму-ленінізму: В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, апелювали до матеріалів з'їздів КПРС. Це був стандартний підхід для того часу. Також вважалося, що носієм протестного духу є робітничий клас у межах боротьби з капіталізмом. Радянські вчені бачили структуру суспільства досить простою – робітничий клас, селянство і буржуазія. Інтелігенція розглядалася як прошарок, частина якого обслуговує буржуазію і критикує буржуазні концепції стосовно того, що серед робітничого класу спостерігається тенденція примирення з буржуазією [2, с. 7].

Таке явище, як протест, розглядалося переважно як виступ робітничого класу проти буржуазії, тобто в межах парадигми власності. Що «буржуазія» – це власники, і хоч конфлікт є ідеологічним, але він проходить по лінії власності. Проте світ демонструє появу нових професій, що лінійно не можна віднести до тих самих робітників, і також зародження нових власників, які можуть становити значну частину суспільства. Окрім цього, різко зменшується кількість селян. Одним словом – структура суспільства стала зовсім іншою. А конфлікт-протест може не розгортатися по лінії власник – не власник, а стосовно політики, уряду, програм, вимог і т.д. Автор стверджує, що протест можна розглядати як дію, але й як і світогляд (мовляв, робітничий клас світоглядно протестує проти буржуазії, незалежно від матеріальних благ). Дисертант розглядає таке явище, як «примирення», і зупиняється на компромісній психології робітничого класу, який часто іде на поступки. Він доходить висновку, що невдовзі в СРСР на тлі робітничих протестів буде розхитано політичний устрій, оскільки партійна еліта неналежно (або була нездатною) реагувала на них, тому що теоретично їх не існувало, а держапарат виявився «некомпромисним».

Одна з перших робіт, в якій розкривається тема протестів у радянському суспільстві, була дисертація Ю. Лукіна «Опір тоталітаризму, активність і протест в історії радянського суспільства» (Москва, 1993)

На той час вважалося новаторством визнавати радянський період тоталітарним. Автор зазначає, що протест не завжди виявлявся в

акціях, а міг таїтися думках, пошуку істини, невиконанні наказу, як, наприклад, відмова стріляти в народ у Новочеркаську у 1962 р. генералом М.Шапошніковимі т. д. Описується антисталінський опір у 1930-х рр.; відновлення масових репресій з 1948 р.; бунти в кількох таборах у 1953–1954 рр.; хвилювання в 15 містах у 1960–1962 рр.; дисидентський рух у 1960-їх рр. – 1980-х рр. Автор наголошує, що у 1980-х рр. протести не були масовими, (протестувальників і співчуваючих нараховувалося близько кількох тисяч [3].

У 1980-х рр. спостерігалися нові форми протестів щодо соціально-економічного життя, такі як страйки, бойкот. У появі нових політичних партій, рухів, громадських об'єднань дисертант теж вбачає форму активності мас. До речі, Г.Вайнштейн акцентує увагу на понятті «активність» і в нього включає протест, опір тощо. Автор використовує вітчизняну (російську) і радянську літературу, але вводить у дисертаційне дослідження спогади, статті, видання самих дисидентів. Фактично робота відкриває сторінку досліджень, яка була закрита. Без її наявності дослідження політичної системи, політичних процесів просто деформоване.

Тема протесту розглядається в одній з перших дисертацій цієї тематики в пострадянській Росії, історичній дисертаційній роботі Д. Доржиєва «Соціально-політичний протест і озброєні повстання селян у Бурятії на рубежі 1920–1930 рр.» (Іркутськ, 1995 р.). Невдаючись в її глибокий аналіз, зазначимо – на момент захисту очевидно, що дисертація констатувала той факт, що протести, як такі, існували в радянський період.

У 2000 р. у м. Барнаулі захищена дисертація В. Нагайцева «Специфіка і тенденції розвитку соціального протесту населення провінційного регіону Росії: за матеріалами соціологічних досліджень в Алтайському краї в 1990 роках». Автор говорить про появу самостійної теми з дослідження протесту в світовій соціології ще у 1960-х рр., що пов'язано з «молодіжною революцією». Наводить етапи дослідження цього явища вітчизняними (російськими) науковцями: 1965–1975 рр. – масові протести у Західному суспільстві; кінець 1980-х і по тепер – протести у російському суспільстві. Розкриває три тенденції у дослідженні теми протестів на прикладі теорії депривації (незадоволення); протест не тільки як депривація, але як

мобілізація ресурсів, політичний процес, парадигма нових рухів; і третя – конфліктологічний підхід, культурологічний, забастовка як окремих напрям, як життєві сили соціальних суб'єктів.

Дисертант виділяє групи досліджень, такі як емпіричний аналіз; формування баз даних; розробка методик вивчення; соціально-психологічні; політичні протести.

Розглядаючи протест як соціальне явище, аналізуючи переважно процеси в Алтайському краї в 1990-х рр., автор вказує на зміну «ядра протесту»: початок 1990-х – це демократи, прихильники ринкових реформ, а з середини 1990-х – це противники ринку. Більшість страйкарів у 1990-х рр. відбувалося в закладах освіти (90%). Потенціал протесту краю – це 20–22% тих, хто не протестував, але не виключав таку можливість. Піки протесту корелюються з економічним спадом і з виборчими кампаніями 1992, 1996, 1997 рр. І, зрештою, дисертант констатує, що органи влади не мають інструментів впливу і неефективні у взаємодії з протестувальниками В.Нагайцев формулює принципи, згідно з якими влада має взаємодіяти з протестувальниками: не застосовувати силу; погоджуватися на переговори; залучати громадян до участі у розв'язанні проблеми, створити інститут державного посередника; сформувати правове поле для соціального партнерства, створити аналітичну базу даних, формувати резерв для розв'язання можливих справедливих вимог, розробити програми щодо мінімізації конфліктності регіону, сюди належить також конфліктологічна освіта керівників[4]. Останні тези, можливо, одні з найбільш важливих, говорять про системний та інституційний підхід до взаємодії з протестом. Слід зазначити, що в практиці державних органів в Україні переважають такі методи, як усунення, ігнорування, компрометування.

До речі, вивчення державної практики взаємодії з протестом може бути окремим напрямом дослідження. Практика в РФ щодо протесту досить специфічна. Але академічні кола оцінюють це явище належним чином, і новою темою є дослідження інтелектуальних надбань.

Дисертаційна робота 2000 р. «Культура протесту» і її місце в соціокультурній динаміці» на здобуття вченого ступеня кандидата філософських наук за авторством Б. Студніциної ставить за мету

розробити моделі «культури протесту». Авторка констатує, що кардинальній зміні культурної парадигми передують реконструкція її як системи, що пов'язано з «культурою протесту»; суб'єктами «культури протесту» виступають групи, що не можуть себе ідентифікувати з наявними нормами, у яких ускладнена самореалізація в існуючих умовах. Також стверджується, що зміст «культури протесту» – в тотальній критиці існуючого укладу, а створення нової парадигми, як правило, здійснюють інші соціальні сили. Також зазначається, що створення нових цінностей у середині «культури протесту» є малоймовірним, хоча зовні видається ніби це можливо. Цікаво, що у роботі присутня теза про соціальні технології, якими можна знизити деструктивність у масовій поведінці.

Автор зазначає, що «культура протесту» сприймається як «контркультура», або «молодіжний протест», а в більш широкому розумінні – те, що зароджується в самій культурі.

Уникаючи політичних координат, у тому числі щодо політичної системи РФ, дисертантка підкреслює значення «культури протесту» у Західній Європі ще з прикладів кінізму V ст. до н.е.; раннього християнства і т. д.

Окремо розглядається деструктивна складова «культури протесту», формою вияву якої є агресія. Б.Студницька вважає, що уявлення про агресивну природу людини сформулювали Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, а соціобіологи ХХ ст. пояснюють агресію як звичайну реакцію біологічного об'єкта на зовнішні подразники. В свою чергу, З. Фройд пояснює агресію як вроджені інстинкти людини. Іпрагнення завжди супроводжуються спалахами агресії, саме вона прямопропорційна силі бажання.

Біхевіористи Дж. Уотсон, Б.Скіннер стверджують, що агресія може бути переплетінням спадкових і набутих реакцій. Вона (агресія) проявляється як реакція на стимул-загрозу і як наслідок адаптивної діяльності.

Авторка дисертації вважає, що «культура протесту» спрямована переважно на заперечення, а не на створення. Дуалістичність твердження полягає в тому, що створення пов'язане з новими інтелектуальними творчими елітами, а знищення – з масовою поведінкою [5].

У роботі відсутні політичні оцінки (робота не політологічна), відповідно, без наведення прикладів з сучасної епохи РФ. У ній говориться концептуально, але цілком можна інкорпорувати політичну модель, яка, за логікою авторки, констатує, що «протест» – це негативне явище, а користь його – у «конструктивних силах», які несуть прогресивні ідеї. Утім, відмова від політичних оцінок робить роботу ідеологічно і кон'юнктурно незаангажованою – класичним теоретичним дослідженням, але концепт якого можна використовувати і в політичному предметі.

Авторка розглядає проблематику в антропологічній, цивілізаційній, соціологічній і психоаналітичній площинах. Також дисертантка концентрує увагу на «культурі протесту» під час соціальних зламів, коли вони найбільш виявляються. Хоча ми розуміємо, що протест, як такий, і в іпостасі політичного, і як «культура протесту» в демократичному середовищі важливий як постійний інститут, як амортизатор і коректор. Модель застою, у якій протест обмежений утисками і репресіями, накопиченням протиріч, рано чи пізно призводить до соціального зламу.

Політологічна дисертаційна робота С. Позднякова «Політичний протест» (Ростов-на-Дону, 2002) констатує, що здатність громадян до політичного протесту, який супроводжується легітимними процедурами і демократичними інститутами, може вказувати на критерій зрілості громадянського суспільства і вірогідно стабільного суспільного розвитку [6, с. 4]. Автор також вказує на розробленість теми і несформованість шкіл з цієї тематики, хоча відзначає плеяду дослідників, які стали розробляти цей напрям досліджень у РФ: феномен протесту – Е. Здравомислов, А. Клімов, Ю. Левада; конкретні протестні акції – І. Аксьонов, В. Березовський, А. Зайцева; теорія протесту – Г. Ділігенський, Е. Здравомислова, В. Костюшенко; робітничі протести – Л. Гордон, В. Комаровський; екологічний рух С. Фомічев, І. Халій; жіночий рух – О. Вороніна, Ю. Зелікова та ін.; «конфліктну модель» розробляють А. Глухова, Ю. Запрудський. Окремо автор називає зарубіжних дослідників, які вивчають їх вітчизняний досвід, – Д. Барі, Дж. Гібсон, Е. Мюллер та ін.

Саме С. Поздняков констатує, що політичний протест може бути внутрішнім: як незгода, атрибут; він присутній у будь-яких

політичних системах. Стосовно Росії він визначає «зниження позитивної ролі протесту» – низьку модернізаційну роль політичного протесту, виходячи з традиційно низького рівня участі громадян Росії в державних справах і з огляду на існуючу політику. Зазначає, що в РФ не склався масовий протестний рух, він не становить загрозу авторитарній державі, не має політичного спрямування(курсу), не впливає на політику [6, с. 9].

Автор пропонує таку хронологію політичних протестів:

- 1989–1991 рр. – час найбільшого тиску на владу «знизу»;
- 1992–1993 рр. – визрівання насильницької орієнтації у боротьбі з владою;
- 1994–1996 рр. – надія на вибори як найбільш дієвий вплив;
- 1997 р. – розчарування у формах протесту, спад і криза протестної активності мас [5, с. 13].

Також, характеризуючи існуючу реальність, автор відзначає меншу популярність масових протестів у РФ, ніж на Заході; використання їх елітарними групами в політичній боротьбі без намірів розв'язання проблем і, зрештою, організаційну слабкість протестів, готовність суспільства до адаптації стосовно існуючої політичної ситуації на ґрунті традиційного «легендарного російськогосетерпения» [6, с. 22].

Показово, що С. Поздняков відзначає соціокультурну різницю між Північно-Західною і Південно-Східною частиною Росії, що, на його погляд, обмежує можливість протестного руху. Також вказує на згортання досліджень на тлі затухання громадських рухів.

У м. Барнаулі у 2002 р. захищена історична дисертація С. Волохова «Соціально-політичні протести середини 1950-х – середина 1980-х рр.». Робота лягає в політичний контекст. Це дослідження змінює де-факто уявлення про соціалістичну систему СРСР як безконфліктну і безпротестну, підтверджує, що в СРСР протести і опозиційні рухи не вивчалися, проте роботи публікувалися на Заході. Також зазначається, що негаразди часто пов'язувалися з місцевими чиновниками, а не зі системою. Вимоги могли спрямовуватись як на дозвіл на еміграцію, дотримання Конституції, поглиблення демократичності, так і проти критики культури Й. Сталіна. Автор констатує, що на 2002 р. архіви КДБ

залишаються закритими за новими указами президента, що є окремою темою для роздумів [7, с. 7].

Не залишається поза увагою антиглобалізм як напрям протестів. У 2004 р. захищена дисертація з політичних наук В. Гребенщикова «Політичні аспекти протестного потенціалу глобального розвитку». Автор констатує, що сучасний протестний рух не можна розглядати без розуміння світового укладу. В низці питань вбачається дуалістичність, що прогрес не може бути без «антипрогресистів». Також вказує, що антиглобалізм, як протест, схожий з жіночим, екологічним і іншими рухами. Він має протилежні характеристики, такі, як, наприклад, виступ проти глобальних змін, але за прогрес; як підтримка національних традицій інтернаціональними учасниками і т. д. Новизна руху антиглобалістів – у його масштабі. Автор не акцентує увагу на РФ, але очевидно, що антиглобалізм є даністю і виявляє міжнародні комунікації, соціальні мережі тощо [8].

Дисертаційна робота О. Кутигіної «Культура політичного протесту» 2005 р. відзначає, що в Росії консолідація масового руху протесту можлива у разі поєднання ідеї свободи і соціальної справедливості (для прикладу розглядає 1980–1990 роки.), уникаючи персоніфікації, автор зазначає, що влада (панівний політичний клас) прагне зафіксувати своє становище особистою участю у всіх процесах (це становище можна розшифровувати окремо, але стисло, зрозуміло про що йдеться), що, врешті-решт, приводить до несистемних і позалегалітних протестів. Дисертантка виступає за ненасильницький політичний протест як умову розвитку демократичної культури [9]. Культура політичного протесту, виявляється в трьох основних формах: духовно-практична, предметна і функціональна. Авторка несподівано констатує, що російська влада намагається не допустити стихійного розвитку громадянського суспільства, а поставити громадські ініціативи під власний контроль.

О. Кутигіна зазначає, що гніт феодально-кріпосного укладу, холопство, страх перед державно-адміністративною машиною, сильно централізована держава і особиста залежність, що їх прослідковує авторка з XV ст., мали більш глибокий вплив на російське суспільство, ніж жителів Європи. Нелегітимний протест

у XIX ст. вона розглядає як «класичний російський тероризм», що став розплатою за «обдурену свободу». Авторка робить слушний висновок щодо радянського періоду, а саме – що в умовах страху і контролю держави, партії уколективусформувалася така риса протесту, як конформізм. За радянських часів, в умовах системного подавлення будь-яких проявів, здатних до протесту, були одиниці. Відомим протестому 1960-ті рр. був виступ робітників Новочеркаська, подавлений військами. В 1970-ті стало поширеним таке явище, як робота з населенням – ізоляція незадоволених. Наприкінці 1980-х уперше відбулися несанкціоновані масові мітинги, появилися і слабоструктуровані організації. У дослідженні зазначається, що «становлення культури політичного протесту в Росії завжди було складною справою». А оціночно – що ці протестні рухи мають дуже незначне позитивне значення. Авторка також пише про унікальну модель, яка, очевидно, зумовлюється політичною кон'юнктурою в РФ, а саме – оформлення інституалізації політичного протесту «згори», щось на зразок того, щоб дозволити і призначити протестувальників. Разом з тим говорить про канали формування політичного протесту «знизу»: поява еліти протестного руху, розвиток соціальних каналів комунікації; довірчі відносини з профспілками, асоціаціями і т. д.; розвиток вільних ЗМІ. В політичних протестах дисертантка вбачає актуалізацію проблематики, соціалізацію учасників і можливість управління з боку держави.

Виходячи з аналізу ситуації, розкривається новий етап політичних протестів у Росії на основі з конвенціональними (договірними, згідно з традицією) формами участі.

В 2005 р. захищена кандидатська робота в галузі філософії у Владивостоці, теж з культурологічним акцентом: «Концепт соціальний протест у мовній картині світу США: за матеріалами періодики інтернет-ресурсів» за авторством І. Лебедевої. Дисертантка концентрує увагу на соціальному протесті. Вона виділяє кілька цікавих характеристик з мовних дефініцій. Констатує, що для американського суспільства характерним є сприйняття протесту як боротьби (війни); притаманне переконання, що за щастя потрібно боротися; що не потрібно терпіти; незважаючи на патріотизм, американці не стидуються критикувати

владу і президента. Автор робить конкретні висновки на основі дослідження мовних репрезентацій. Ставить за мету аналіз концепту «соціальний протест у США». Робота цікава дослідженням мови протесту [10].

Аналітичну увагу в бік США звертає у дисертаційній роботі, захищеній у Краснодарі у **2006** р. «Молодіжний протестний рух у США (друга половина 1950-х – перша половина 1970-х рр.)» О. Колбасіна. Робота демонструє, що «бунт» (протест), (а авторка використовує ці поняття як синоніми) досліджувався у 1970-ті, 1980-ті і 2000-ті роки. Це говорить і про нове прочитання, і про дослідження окремих аспектів протесту. Авторка наголошує на актуальності дослідження тематики з того погляду, що бунти були у Франції 2006 р. і – як підтекст – можливі в РФ. Пише про політичне крило і аполітичне в протесті. Один із лозунгів протесту – це надання прав афроамериканцям (розширення громадянських прав). Важливо, що один з лідерів руху М. Л. Кінг пропагував ненасилля як форму боротьби. Наступний етап – боротьба з бідністю, також рух проти війни у В'єтнамі, розвиток руху хіпі, який тільки у 1967 р. нараховував 400 тис. осіб. На тлі цих подій активізувалися «нові релігії». Дисертаційна робота все же історичною і демонструє фактаж утворень різних організацій. Констатує, що протестний рух сприяв реалізації вимог, таких як самоврядування у вищій школі та інше. Але авторка виділяє негативний бік політичного протесту – масове поширення вживання наркотиків [11, с. 12]. Цей протест у США розтягнутий у часі дає можливість розглянути окремі частини течії. Можливо, сучасні протести більше зжаті у часі, але ми не виключаємо, що вони не менш багаті на течії, групи, інтереси, гасла і т. д. Не викликає сумніву, що з різноманітності акторів згодом писатимуть про тих, хто залишив певний «слід», тобто кому вдалося увійти у впливове середовище.

На противагу історичній роботі про американську молодь, принаймні з цієї тематики, дисертант А. Круглову роботі «Молодіжний радикалізм: формування загрози безпеки в період трансформації російського суспільства» (Саратов, **2006** р.) наполягає на тому, що потрібно звернути увагу на російську молодь [12]. Поява чи вияв радикальних настроїв може вилитися в дію (протест). Автор зосереджується на природі молодіжного радикалізму і

політиці влади. Робота може бути використана для дослідження політичних протестів у країні.

Ще одна історична дисертаційна робота «Соціальні протести колгоспного селянства в Європейській частині Півночі Росії в 1930-ті – першій половині 1940-х рр.» захищена в 2006 р в м. Сиктивкарі М. Левковою. У ній авторка розглядає різні форми протесту, а саме – масовий відїзд із села, відкриті виступи, а також теракти проти комуністів. Тому ми вважаємо, що у цій роботі наявні ознаки політичного протесту, тому що вони були спрямовані проти влади або політики влади. Автор подає історіографію, оскільки питання вивчалось також радянськими істориками, а інтерпретація, безумовно, змінилася. Відкриті форми протесту придушувалися потужною репресивною машиною. Легальним каналом комунікацій селян з владою залишилися скарги.

Продовжує дослідження масових протестних акцій у сучасній Росії дисертант К. Дубровський. У 2007 р. у Ростові-на-Дону захищена дисертація «Політичний аспект масових протестних акцій у сучасній Росії». Слід виокремити один з розділів роботи «Протестні акції як форма порушення громадського порядку», в якій наголошується, що ключовим питанням є таке явище, як «порушення». Автор робить ряд актуальних спостережень. Бачить нову якість протестів, на відміну 1990-х рр., відповідно, нові виклики. Соціальне незадоволення переростає в політичні вимоги. Латентність швидко переходить в акції протесту. Також констатує небажання чиновників іти на діалог, що сприяє «розгоранню» конфлікту. Критикує залякування і силове придушення, що рано чи пізно призведе до політичного катаклізму. Зазначає, що після протесту не спостерігається заспокоєння серед протестувальників, а це говорить про нового актора і нову політичну культуру. Констатує відсутність в РФ площадок публічної комунікації, що веде до протестів. У молоді вбачає втілення «політичного романтизму» борців за справедливість, яка протестує [13].

Автор доводить, що в Росії відсутня практика, коли влада іде на діалог. Цілком слушні і актуальні висновки, але політична модель працює у тому напрямі, що вимога дочинювання створити площадки комунікації або іти на діалог з протестувальниками до нової якості не призведуть. Спостереження спонукають до думки

про канали реалізації наукових, інтелектуальних, інформаційних надбань, що часто очевидні, але не практикуються владою. Відповідно, остання не модернізується. Що, в принципі, актуально і для України.

У дисертаційній роботі «Соціальні фактори протестної поведінки російської молоді» (2008 р.) А.Ротмістров заявляє, що російська соціологія не вивчає закономірностей протестної поведінки молоді; не запобігає їх виступам; не може спрямувати зусилля на протидію деструктивним протестам. Констатує, що тільки Західна соціологія (фактично впродовж ХХ ст.) досліджувала таке явище, як протест.

Виходячи з досвіду Росії, автор констатує, що чиновники створюють громадські організації, але вони малоефективні, оскільки мотивовані не громадською роботою, а заробітком. Дисертант робить унікальне порівняння протестної поведінки молоді початку ХХ ст. і початку ХХІ ст., намагаючись знайти алгоритм виявлення протестних настроїв і їх скерування. Звертає увагу на «пробіли» у вивченні протестної поведінки молоді, пропонує методики вивчення і виміру молодіжних протестів [14]. Відчувається «авторитарне» мислення, оскільки дисертант критикує російських соціологів за відсутність єдиного підходу і єдиної методики.

У 2008 р. в РФ в м. Ставрополі була захищена дисертація О. Соїної «Політична протестна поведінка в сучасній Росії». Авторка констатує, що внесок у розробку теми зробили західні дослідники, згадує також В. Леніна, Л. Троцького та Ф. Енгельса. Називає вітчизняних (російських) дослідників теми, зазначає, що відсутні спеціалізовані монографічні дослідження з цієї тематики [15, с. 15]. Дисертантка виділяє традиційні та інноваційні форми протесту, а саме – традиційними називає низький рівень участі населення в протестних діях і т. д., а інноваційними – санкціоновані мітинги. Констатує відсутність сталої культури протестної поведінки в Росії (ми розуміємо, що це скоріше пов'язано з політичним режимом, який вживає відповідних заходів). О. Соїна зазначає, що протестність набуває електоральних форм. Цілком слушно вказує, що протести входять у політичне життя Росії і що

виникає потребалегітимних розв'язань конфліктів (що не менш важливі і для України).

У 2010 р. представлена до захисту дисертація О. Гараніної «Протестна активність молоді в умовах політичної модернізації сучасної Росії» (м. Краснодар). Спираючись на цитати президента РФ Д. Медведева, авторка констатує, що громадянське суспільство у РФ слабозвинене. Підтримує тезу Ю. Левади, що у країні відсутня організована протестна активність. О.Гараніна виділяє 5 груп протестної активності: «співчуваючі» – політично-амбіційні, які претендують на керівні посади і через протест борються за них; «випадкові» – економічно-активні, які готові брати участь у протесті, не нашкодивши своєму бізнесу; «егоїсти» – меркантильні клерки; «пасивні» – бюджетники; «байдужі» – ті, хто відстоює особисті приватні інтереси. Доводить природу екстремістської поведінки, як: наслідок несприйняття політичних інститутів (12%); низький життєвий рівень (28%); слабка протидія державних органів (34%); схильність до девіантної поведінки (24%).

Дисертантка акцентує увагу на таких напрямках дослідження протесту, як: 1. ідеологія; 2. характеристика соціальної групи; 3. характеристика особистості; 4. спосіб регуляції соціальної системи; 5. форми революційної діяльності; 6. теорія депривації; 7. засіб політичної боротьби. Називає три рівні реалізації протесту (когнітивний, комунікативний і фізичний). Класифікує країни на групи: з радикалізацією протестної активності молоді (Франція, Угорщина, Латвія, Іран, Китай), протести в країнах СНД (Україна, Грузія, Киргизія) з високою активністю в боротьбі між «кланами», що лягли в основу «кольорових революцій», і найменший потенціал молодіжного протесту (Англія, Норвегія, Фінляндія, Швеція).

Особливостями молодіжного протесту РФ називає слабкість протестних традицій, нечисленність протестувальників, орієнтація на мікропроблеми, участь у протесті високоосвіченої молоді – як засіб кар'єрного зростання, відсутність харизматичних молодіжних лідерів

Російські дослідники звертаються і до зарубіжного досвіду. Дисертаційна робота О. Манакіної «Дискурс-аналіз протестної політичної культури сучасної Франції» захищена в Москві у 2011 р. Авторка переконана, що з осені 2005 р. виявилась

нездатність влади контролювати стихійний розвиток руху політичних протестів і інтерпретувати їх. Виявляє невідповідність лексичних засобів з явищами політичної реальності. Фактично намагається довести, що дискурс відстає від політичних реалій початку ХХІ ст. і те, що ці реалії неможливо інтерпретувати дискурсом, виробленим у минулому. Така невідповідність спричинена мовними засобами, такими як евфемізація і прецедентна номінація, поява понять у політичному дискурсі і як вони камуфлюють або спотворюють реалії. Авторка наголошує на наявності перебільшеної політкоректності, яка не відповідає реаліям (на прикладі 2005 р.), зазначає, що всі питання залишилися відкритими і, щоб на них відповісти, потрібно по-іншому їх сформулювати [16]. Дисертація актуалізує питання політичного протестного дискурсу, помічає тонку специфіку відмінності дискурсу і реалій і цим відрізняється від багатьох робіт, демонструє окрему грань політичного протесту.

В Україні відомі роботи про політичну мову, але така грань, як «мова протесту», в тому числі протестний фольклор, ще потребують вивчення.

У 2011 р. представлена на суд учених дисертація Д Челпанова «Характер і динаміка протестної активності на Півдні Росії» (Новочеркаськ). Увага до цього регіону викликана особливістю протестів, а причиною їх називається невідповідність роботи легітимних і легальних інститутів. Констатується високий рівень соціальної напруги, вищий, ніж у інших регіонах РФ. Говориться про два типи протестів: економічні, що перетворюються на політичні, і економічні, що залишаються економічними. Дисертація соціологічна і цілком може бути використана в системі державного управління, корекції політики і емпіричним матеріалом для політологічного дослідження [17].

Регіональна специфіка протестів розкривається в кандидатській соціологічній роботі В. Артюхіної «Протестна поведінка населення Алтайського краю в пострадянський період (за матеріалами соціологічних досліджень 1991–2011 рр.)», яка захищена в Барнаулі 2012 р. Авторка констатує посилення протестних настроїв у РФ (досліджено 412 акцій в Алтайському краї з 2000 по 2011 рр.). Осмислює масові протести як конфліктні

парадигми. Ми зазначимо від себе, що протест, безумовно, є проявом конфлікту, але може виступати не тільки як протистояння, але і як коректор політичного курсу, студія компромісу і т. д. В. Артюхіна, разом з тим, слушно рекомендує, що протест потрібно використовувати як засіб розвитку російського суспільства; органами влади адекватно реагувати на протести; змінювати негативну оцінку щодо протестних заходів; оптимізувати державне регулювання. Як соціолог, дисертантка створює портрет протесту. Причинами називає виключно соціальні, але вказує на крен у бік політизації, радикалізації і появи нових форм конфлікту. Середній клас вважає здатним до висновку ескалації соціального протесту. Цікаво, що в соціологічній роботі зроблені висновки, що державне управління потребує створення поза-судового розгляду конфлікту, припинення політики залякування протестувальників тощо [18].

Проблематику «молодь у контексті політичного протесту» розглядає в дисертаційній роботі «Студентський політичний протест в Уральському федеральному окрузі: особливості і перспективи» О. Пустошинська (Перм, 2012 р.). Виявляється, що в Уральському федеральному окрузі у грудні 2011 р. відбулася масштабна протестна мобілізація, що мала бути поміченою ЗМІ. І лише через дисертаційне дослідження ми дізнаємося про це.

У роботі, окрім іншого, мовиться про «хактивізм» як синтез політичної активності й інтернет-технологій [19]. Це, фактично, вже констатація того, що протест поширений і в новому просторі, а саме – цифровому (інтернет-просторі). У принципі, останній є окремим напрямом дослідження. Інтернет (соціальні мережі) стали новим простором і виробництва, і комунікацій, і, очевидно, інших соціальних явищ. І держава, яка діє поза цим середовищем, розглядається як така, що перебуває поза частиною свого суспільства, або і майже всього. Як варіації – що суспільство віддаляється від держави в новий простір. Зазначимо, що для Західного світу значна частина політичних акцій і виборчих кампаній відбувається в Інтернеті (в електронних соціальних мережах). Відомо, що в Швеції виборець звертає більше уваги на Інтернет, ніж на вуличні акції; відоме і електронне врядування, як, наприклад, в Естонії, коли «держава іде в Інтернет».

Авторка називає нові форми протесту, такі як арт-дія, флешмоб, смс-моб, хаппенінг, перфоменс. Звичайно, що на все це можна не реагувати, але реально змінюються покоління і технології, і чим довше «влада» цього не помічатиме, тим більшим буде її відставання від суспільств. Цей процес взаємин держави і протестного інтернет-середовища таким може бути окремою темою дослідження.

О. Пустошинська стверджує, що студентський протест має крос-регіональний розкиду класах об'єктів і умов, які викликають незадоволення. Підтверджує, що фрустрація можлива не тільки на базі локальних географічних умов, але загалом політичної кон'юнктури. В цьому протесті домінували етнонаціональні мотивації.

Виводить специфіку для «периферійних високоресурсних зон з малорозвинутою політичною студентською культурою», де пригнічення є більш можливим, а середовище – адаптивним. Для «території з розвинутим рівнем політичних і освітніх ресурсів з проникненням західних впливів» характерне більш інтенсивне поле протесту. Спільним є почуття обділеності. Дисертантка помічає, що частка студентів, готових узяти участь у масових протестах, зросла з 18% у 2008 р. до 26% у 2011 р. Доходить важливого висновку, що дослідницька діагностика потрібна для корекції молодіжної політики, зниження конфліктогенності (питання управління протестами). В її роботі локальний протест оцінюється як модель і, можливо, як попередження про можливість нелокального протесту. Авторка вивчає консолідуючі чинники, локальні групи, недовіру політичним силам з боку студентського середовища.

У 2012 р. захищена дисертація в м. Тулі Г. Петрушиною, яка теж присвячена політичним протестам молоді, а саме – «Протестна участь молоді в сучасному російському суспільстві». Хоча тема дослідження розглядається в сфері соціології.

Робота порушує конкретне питання про організаційну здатність держави як політичного інституту сприймати вимоги і «оптимально» реагувати на них. «Ми підкреслили значення «раціонально», і це говорило бпро дещо інше». «Оптимально» означає не втратити своїх позицій, а «раціонально» – максимально використати їх. Г. Петрушина справедливо характеризує протест

як індикатор ефективності/неефективності комунікації органів влади з громадянським суспільством. Вона традиційно спирається на зарубіжні дослідження і виокремлює серед них, три групи: Т. Гарра, Л. Кілліана, С. Гантінгтона, які концентруються на впливах економічної деривації; Г. Алмонда, Д. Істона, Н. Смелзера, які аналізують дисфункцію політичної системи; Г. Блуммера, Дж. Дьюї, П. Штомпки, що досліджують діяльність соціальних рухів. Акцентує увагу на тому, що поряд з різноманітними темами про політичний протест відсутні рекомендації щодо подолання конфронтації і досягнення національної згоди.

Обмеження протестних практик сприяє накопиченню латентного невдоволення, появі деструктивних форм протесту. Цікаво, що вчені однозначно констатують «обмеження діяльності опозиційних рухів». Обмежувачами називають «державу», посилення авторитарних тенденцій, нездатність протестів впливати на політичні інститути (традиційно без прізвись і назв політичних сил). Дослідження 2012 р., стверджує автор, вказують, що 36% росіян вважають, що протести не приносять ані користі, ані шкоди. При цьому в молодіжному середовищі близько 8,7% брали участь у протестах за останній рік і 50% потенційно готові взяти таку участь.

У дисертації мовиться про мобілізацію протестної участі не стільки від незадоволення (економічної депривації), скільки від структури політичних можливостей. На наш погляд – це дуже важливий акцент, оскільки традиційно протест часто зводять до матеріальних незадоволень. Авторка називає молодіжне середовище пасивним щодо політичної участі і разом з тим найбільшим потенціалом стосовно політичного протесту. Констатує, що в сучасному російському суспільстві «відбувається упорядкування політичної протестної поведінки, що пов'язані з становленням стабільних зразків норм і правил протестних дій» [20]. Фактично дисертаційна робота розглядає суб'єктність молодіжного прошарку і суб'єктність інституту політичного протесту.

Робота А. Мотайло «Еволюція політичного протесту в сучасному Китаї» (Санкт-Петербург, 2013 р.) присвячена іншому географічному регіону. У дисертації ставиться важливе завдання – пошук індикаторів оцінки політичного середовища протестного

потенціалу, оцінюється високий потенціал протестних настроїв і низька впливовість протестних груп на політику.

А. Мотайло висвітлює теоретичну модель ставлення до політичного протесту: як констатація без аналізу; визнання протесту деструктивним і руйнівним; механізм оздоровлення.

У Китаї утвердився концепт, що китайський народ має право карати і скидати несправедливих правителів. Стародавні концепції сприймаються «як небесний мандат». Особливістю в історичній ретроспективі є те, що протести частіше чинили селяни, а інтелектуали знаходилися в адміністративному апараті і були спостерігачами. На рубежі XIX–XX ст. зі збільшенням студентства картина змінювалася.

А. Мотайло вказує на такі характерні риси початку XXI ст., як дефіцит соціальної стабільності; розширення номенклатури протестних акцій; формування специфічних локальних протестних спільнот; виявлення суттєвої ідеологічної опозиції правлячому режиму силами як ліберально-демократичного спрямування, так і лівого, які виступають проти капіталістичних реформ; протестний рух не координується і є стихійним; обмежується цензурою і пропагандою, навіть в Інтернеті наявний «золотий щит» і «пятигрошна армія»; присутній інститут репресій і заборон на створення альтернативних партій чи рухів. А. Мотайло також робить прогноз на наступний період від штатної передачі влади до приходу тих чи інших груп.

У 2013 р. у Ростові-на-Дону захищена дисертація І. Латетінім «Громадянські протести в російському суспільстві в умовах трансформації: формування і соціальна динаміка» за спеціальністю соціологія. В контексті аналізу автор констатує «повернення «держави» в суспільне життя», чим знаменувався 2000 р., однозначно оцінює централізацію влади в Росії, наводить інформацію про протести, називає журналістів і опозиційних політиків, таких як Е. Альбац та ін. Специфічною характеристикою роботи є те, що саме опозиційні політики розглядають зазначену тему, хоча академічне коло виявляє себе незаангажованим і досліджує тематику протестів в Росії. В дисертаційній роботі не вказуються прізвища і назви партій, але адекватно оцінюється ситуація в країні: утискання, централізація влади, незадоволення й інші теми.

У 2013 р. в Архангельську захищена дисертація з соціології. «Ризики регіональних полів трудових протестів» В. Кубко, у якій розглядаються виключно трудові відносини: «трудоий протест», «трудоий конфлікт», «ризики трудового конфлікту», управління тощо.

2013 рік багатий на захист дисертацій у сфері досліджень протестів. Одна з них – робота М. Сабітова «Сучасні детермінанти масової протестної активності в Росії». Автор ставить перед собою завдання з'ясувати такі питання: російські протести – це світовий тренд чи російська специфіка: це протест проти трансформацій чи поодинокі маргінальні виступи? Фактично, констатує «несподіваність» появи хвилі протестів у Росії у 2011–2012 рр. і потребу в системному вивченні політичного протесту.

Кандидатська робота 2013 р. (Москва) з соціології «Протестний потенціал сучасної російської молоді» Н. Пушкарьової вважається державницькою в тому розумінні, що закликає державні органи «виробити механізми регулювання протестної поведінки», застерегти молодь від політичних маніпуляцій [21]. У роботі характеризується молодь як суб'єкт протестного руху. Авторка стверджує, що протестний потенціал таїть небезпеку для сучасного суспільства. Очевидно, що цим вона віддає дань політичній кон'юктурі. Констатує, що молодь втратила орієнтири і набула нових якостей. Сучасний період називає – часом «втрати соціальної реальності», в якому молодь заглиблюється у віртуальну реальність. У роботі порушується проблема втрати реальності і віртуального простору існування.

Авторка називає напрями, в межах яких досліджується політичний протест: біхевіористський; політичної стратифікації; особисто-психологічний, де протест розглядається як побічний ефект ідентичності з тією чи іншою групою; ризикологічний; колективної дії; екологічний. Дисертантка зазначає, що протестність може містити такі елементи, як, наприклад, соціалізацію тощо. Водночас констатує, що позитивні форми цього явища ще не вивчені.

У низці робіт уже згадувалося про роль сучасних комунікацій. Це дань часу і технологій. Назвемо роботу, присвячену онлайн-комунікаціям, – це дисертація на здобуття вченого ступеня

кандидата соціологічних наук С. Докуки «Комунікація в соціальних онлайн-мережах як фактор протестної мобілізації в Росії» (Москва, 2014 р.) Ця тема не може залишатися осторонь. Онлайн-мережі стали окремим середовищем (площиною, полем). У дисертації досліджується інструмент мобілізації, причини участі в соціальних мережах, учасники соціальних мереж. Це, безумовно, і є соціологічним, і політологічним надбанням [22].

На тлі повторюваності тези про роль держави в управлінні чи очолюванні, формуванні тощо, а насправді прямому контролю політичними протестами цілком логічною є робота А. Касовича «Технологічні аспекти управління політичним протестом у сучасній Росії», 2015 р.

Російський дослідник в унісон з іншими говорить про наявну кризу, чого не можна почути в офіційних ЗМІ РФ. І цей факт сам по собі цікавий. Порушено питання про адекватність оцінок і аналізу політичного середовища. Поряд з тим в розглянутих роботах уникається можливість ідентифікації політичних лідерів чи політичних сил.

Як приклад наявності протестів А. Касович називає виступи проти монетизації пільг 2005 р.; акції, спрямовані проти результатів виборів Державної Думи 2011 р.; з 2000 р. болісні для влади конфлікти на ґрунті між етнічних і соціальних суперечностей. Порушує питання управління політичним протестом. Називає російського і американського соціолога П. Сорокіна першим, хто сформулював думку про врегулювання народного незадоволення, а К.Маркса – першим, хто вказав на необхідність організаційної структури для управління політичним протестом. У теорії управління політичним протестом говорить про музику в протесті; про субкультуру як важливий елемент організації протесту; місце Інтернету в управлінні протестом.

Дисертант стверджує, що для «спонсора» політичного протесту головну роль відіграє його амбіція, а не вимоги мас, його організаційна функція. Доходить висновку, що «спонсор» на федеральному рівні програє центральній владі, а на регіональному рівні зможе чинити тиск, заявляючи про лояльність центральній владі. Ставить «спонсора» вище «лідера». Останнього бачить як

найманого працівника, а опозиційних лідерів – як шукачів резонансних конфліктів. Оцінює протест не як вияв незадоволення, а як наслідок застосування технологій [23]. Разом з тим, актуалізує важливу проблематику і щодо фінансування, і щодо управління політичним протестом, що не лежить на поверхні для дослідження – бракує емпіричного матеріалу з огляду на специфіку. Безумовно, можна міняти акценти в розумінні управління протестом – це його подавленням, але є більш прогресивний напрям, а саме – комунікативний, здатність держaparату адекватно реагувати на вимоги протестувальників, а не застосовувати подавлення і розгін. Тенденційність цього автора полягає у тому, що він таки схиляється в контексті взаємодії влада – протест до того, що влада має подавити або скомпрометувати протест, а у разі нездатності – федеральні органи повинні застосовувати «спеціальні практики».

У дисертаційній роботі А. Касович порушує питання про фінансування протестів, називає окремого суб'єкта – «спонсора» і констатує наявність такої моделі, коли «спонсор» залишається поза соціальним протестом, фінансує його, а найняті громадяни здійснюють протест. Безумовно, що така модель не виключається з політичної практики. Стосовно України, то часто в публіцистичному полі з'являється критика стосовно протестних виступів, що, мовляв, це «гроші Америки» або «рука Москви». Проте модель фінансування протестів може бути набагато складнішою, і цей сегмент не вивчений вітчизняною наукою.

Новаторською формою протесту для пострадянського середовища є інтернет-простір. Там відбувається швидка комунікація, обговорення, демонстрація позиції. Настрої, виявлені в соціальних електронних мережах, можуть не «витікати на вулицю»; можуть бути і фейкові, але це неприменшує значення цього сегмента. З'являються роботи, які досліджують це питання. Наприклад, С. Докука в роботі на здобуття вченогоступеня кандидата соціологічних наук про «Комунікації в соціальних онлайн-мережах як фактор протестної мобілізації в Росії» наводить приклад, що через онлайн-мережі в 2009 р. за дві години опозиція в Молдові організувала 15-тисячний мітинг, який призвів до зміни влади, розглядаються також протести в Ірані в 2009 р., «Арабська

весна» 2010 р. Такий рух спостерігався в Північній Африці, на Близькому Сході, США, Великобританії, Іспанії, Росії. Автор використовує термін «ТічНег революція».

Дисертант виділяє три групи учасників протестів у РФ: «інтернет-скептики» – кожний сьомий учасник протесту; «активні інтернет-користувачі» – третина протестувальників; «помірковано активні інтернет-користувачі» – близько половини учасників протесту. І доходить висновку, що основна диференціація протестувальників – за місцем проживання і доходом, а не за віковою ознакою, як прийнято вважати [22]. За ознакою відношення (створення) контенту С.Докукаррозрізняє такі групи: «споживачі контенту новин» – 40%; «активні користувачі» – 40%; «генератори контенту», «ті, хто підтримує сильні зв'язки», «ті, хто підтримує слабкі зв'язки» – по 7%. Ці категорії корелюються за віковою ознакою, але соціально-економічне становище також впливає на практику використання інтернет-мереж.

В умовах швидкого обміну інформацією доцільними є онлайн-методи дослідження, тобто оперативного оброблення інформації (показників) на базі математичних методів: комп'ютерно-математичний (топология мереж, алгоритми виявлення їх), фізико-математичний (дослідження динамічних процесів) і прогностичний методи.

Автор також використовує контент-аналіз тих питань, про що спілкується з користувачами.

Важливо, щоб органи, які формують державну, регіональну чи місцеву політику, були навчені комунікувати і отримувати запити – і з цього середовища теж, щоб такі методи залишалися не тільки академічними, але були політичною практикою управління.

Новим сегментом дослідження стають соціальні мережі. В дисертаційній роботі С. Ушкіна «Вплив віртуальних соціальних мереж на протестну активність у російському суспільстві» (Саранськ, 2015 р.) констатується, що віртуальні мережі стали новим соціальним інститутом. Автор розрізняє реальні соціальні мережі і віртуальні. Говорить про віртуальну протестну активність як нову форму громадських ініціатив. Виділяє два рівні формування протестної солідаризації – «інтенціоналістів» і «солідаристів», формує їх портрети. Демонструє соціологічний портрет «споживача» мереж. У контексті протестної активності

акцентує увагу на: 1. теорії розумного натовпу; 2. теорії мінімізації витрат; 3. теорії мереж і потоків; 4. теорії солідаризації і соціального перфоменсу; 5. теорії слактивізму (ледача активність). Також розглядає шість теоретичних моделей, які пояснюють протестну активність: 1. колективної дії; 2. відносної депривації 3. раціонального вибору; 4. мобілізації ресурсів; 5. політичних можливостей; 6. нових соціальних рухів [24]. Дисертант, очевидно як даність часу, актуальність дослідження соціальних мереж підтверджує цитатою чинного президента В. Путіна.

Інтернет-простір став новим соціальним середовищем. Він має свої групи, свою спільноту, культуру, правила організації і комунікації. Це новий суб'єкт, який уже довів свою впливовість на політичні процеси. Безумовно він потребує дослідження як даність. Соціальні мережі можуть використовуватися як продовження політичної системи, але можливий такий варіант, як автономний простір – паралельна реальність. Це питання потрібно досліджувати, адже держава, як політичне утворення, і політичний клас можуть відставати від сучасних технологій і запитів.

У2016 р. у Ростові-на-Дону захистила дисертацію з соціології «Протестна активність населення: фактори, динаміка і потенціал в загальноросійському і регіональному вимірі» О. Люлька. Своєю роботою вона продовжує академічне дослідження теми. Авторка вважає, що цивілізованою метою є безконфліктне суспільство (якомога менше конфліктів і протиріч). Оцінює протести як вади. Стверджує, що задоволення усіх потреб не припинить протиріч, бажань і протестів, вони будуть іншими, з відмінними вимогами. Таке наше бачення. Усунути протиріччя і, ніби, уникнути протестів можливо диктатурою – фізичним винищенням і репресіями. Але чи це є цивілізованою метою?

Робота повторює, вже як класику, обґрунтування протестів – що це теорія колективної поведінки; мобілізації ресурсів; теорія депривації. Автор розглядає теоретичні підходи, такі як функціоналізм і теорія конфліктів, світ-системний і альтерглобалістський підходи. Російську школу характеризує як окрему групу (напряму) дослідження зарубіжних теорій і розкриття авторських концепцій (Д. Антипова та ін.). У дисертації розглядаються такі напрями, як: школа дослідження соціальних рухів (Д. Волкова та ін.); протест як

форма комунікації (Е.Іванова та ін.); протест як атрибут становлення громадянського суспільства (Г.Алмонда та ін.); протест як характер поведінки (Г.Авциновата ін.), а також, протести, як фактор змін, форма політичної участі і активності (Е.Максимова, І. Савченко). Досліджуються нові форми протестних рухів і місце сучасних комунікацій у них (Е. Антюхова та ін.). Важлива група досліджень торкається методології і методики (Е. Агадулліної та ін.), порівняльної практики та установки протестної активності в різних країнах (роботи Ю. Баскакова та ін.), також дослідження регіональних практик протестів (у роботах К. Антонова та ін.). В дисертації окремо виділяється ростовська соціологічна школа, яка розглядає емпіричні матеріали у регіонах Півдня Росії – автори Ю. Волков та ін. Таким чином, автор констатує наявність низки напрямів досліджень з соціології протестів і протестного руху, уникаючи при цьому «традиційного» формулювання, що ця тема недостатньо досліджена.

Дисертантка відзначає парадоксальний тип громадянської культури в Росії, який полягає в тому, що високий рівень легітимності протестної активності тісно пов'язаний з низькою оцінкою її ефективності [25]. Констатує, що на сучасному етапі характерним є зниження оцінки ефективності протестів і формування негативного ставлення до них як деструктивної сили, дестабілізації в країні.

О. Люлька виділяє соціологічні індикатори потенціалу протестної активності: оціночний потенціал; декларований потенціал; проектний потенціал; реальний ретроспективний потенціал.

Зазначає етапи трансформації протестної активності в Росії:

- 1989–1993 рр. – висока політизація і значимість протестної активності в легітимізації/делегітимізації конкуруючих політичних еліт;
- 1994–1999 рр. – деполітизація протесту і концентрація на соціально-економічній тематиці;
- 2000–2004 рр. – зниження протестного потенціалу на тлі консолідації політичних систем;
- 2005–2009 рр. – загострення протестної активності на тлі низки непопулярних реформ і світової економічної кризи;

• 2010–2013 рр. – політизація і активізація протестних рухів у перспективі на політичну конкуренцію і прозорість виборів до органів влади.

Не можемо обійти увагою момент пов'язаний з Україною, коли автор констатує, що криза в Україні і «возз'єднання» Автономної Республіки Крим з РФ сприяють консолідації російського суспільства.

ВИСНОВКИ: В академічних колах РФ сформовані школи дослідження політичних протестів. У аналітичних роботах бачимо адекватні оцінки політичних практик з критикою, уникаючи персоналізації. Окрема увага приділяється молоді і молодіжним протестам, також можна говорити про новий напрям у протестно-русі – це дослідження онлайн-мереж.

1. Балабан Р. В. Дослідження політичного протесту вітчизняною наукою (від практики радянського періоду до першопочатків досліджень у вітчизняних дисертаціях) /Р. В. Балабан. – Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія, Політологія : збірник наукових праць. – 2017. – № 1 (35). – С. 122-137.

2. Вайнштейн Г. И. Сдвиги в массовом общественно-политическом сознании и социальный протест в условиях современного капитализма (70-е – 80-е гг.): автореферат диссертации доктора исторических наук : 07.00.03 / АН СССР. Института мировой экономики и междунар. отношений/Г.И. Вайнштейн.– М., 1989. – 34 с.

3. Лукин Ю. Ф. Сопrotивление тоталитаризму, активность и протест в истории советского общества: автореферат диссертации доктора исторических наук/Ю.Ф. Лукин.– М., 1993. – Режим доступу: [Електронний ресурс] <http://www.disserscat.com/content/soprotivlenie-totalitarizmu-aktivnost-i-protest-v-istorii-sovetskogo-obshchestva> (Дата обращения 23.05.2017)

4. Нагайцев В. В. Специфика и тенденции развития социального протеста населения провинциального региона России: по материалам социологических исследований в Алтайском крае в 1990-х годах : автореферат диссертации кандидата социологических наук : 22.00.04 / Алт. гос. ун-т. [Електронний ресурс] /В.В. Нагайцев.– Барнаул, 2000. – 20 с., – Режим доступу: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/591/1/urgu0046s.pdf> (Дата обращения 23.05.2017)

5. Студницкая Б. Я. «Культура протеста» и ее роль в социокультурной динамике. автореферат диссертации кандидата философских наук: 24.00.01. [Електронний ресурс] /Б.Я. Студницкая– М., 2000. – 22 с., – Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/kultura-protesta-i-ee-rol-v-sotsiokulturnoy-dinamike> (Дата обращения 23.05.2017)

6. Поздняков С. В. Политический протест: автореферат диссертации кандидата политических наук : 23.00.02. / С.В. Поздняко, Рост. юрид. ин-т МВД РФ. – Ростов-на-Дону, 2002. – 26 с.

7. Волохов С. П. Социально-политические протесты середины 1950-х – середина 1980-х гг.: на материалах Алтайского края, Новосибирской и Томской областей : автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Алт. гос. ун-т. / С.П. Волохов. – Барнаул, 2002. – 24 с.

8. Гребенщиков В. Э. Политически аспекты протестного потенциала глобального развития: диссертация кандидата политических наук: 23.00.04 [Электронный ресурс] / В.Е.Гребенщиков. – М., 2004. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/politicheskie-aspekty-protestnogo-potentsiala-globalnogo-razvitiya> (Дата обращения 23.05.2017)

9. Кутыгина Е. Н. Культура политического протеста: автореферат диссертации кандидата политических наук : 23.00.02 [Электронный ресурс] / Рост. гос. ун-т/Е.Н.Кутыгина.– Ростов-на-Дону, 2005. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/kultura-politicheskogo-protesta> (Дата обращения 23.05.2017)

10. Лебедева И. Л. Концепт социальный протест в языковой картине мира США: на материале периодики интернет-ресурсов: диссертация кандидата филологических наук: 10.02.04./И.Л. Лебедева. – Владивосток, 2005. – 205 с.

11. Колбасина О. В. молодежное протестное движение в США (вторая половина 1950-х – первая половина 1970-х годов): автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.03/О.В.Колбасина. – Краснодар, 2006. – 32 с.

12. Круглов А. Е. Молодежный радикализм: формирование угрозы безопасности в период трансформации российского общества: автореферат диссертации доктора политических наук: 23.00.02 – Саратов, 2006.[Электронный ресурс] /А.Е.Круглов. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01003270871#?page=1> (Дата обращения 23.05.2017)

13. Дубровский К. Г. Политический аспект массовых протестных акций в современной России: диссертация кандидата политических наук: 23.00.02/ К.Г.Дубровский.– Ростов-на-Дону, 2007 г. – 144 с.

14. Ротмистров А. Н. Социальные факторы протестного поведения российской молодежи: сравнительный анализ ситуаций начала XX и начала XXI веков: диссертация кандидата социологических наук : 22.00.08. [Электронный ресурс] /А.Н.Ротмистров.– М., 2008. – Режим доступа: <http://cheloveknauka.com/v/271745/d/#?page=1> (Дата обращения 23.05.2017)

15. Соина Е. С. Политическое протестное поведение в современной России: диссертация кандидата политических наук : 23.00.02/Е.С. Соина. – Ставрополь, 2008 – 200 с.

16. Манакина О. Е. Дискурс-анализ протестной политической культуры современной Франции: диссертация кандидата политических наук : 23.00.02 [Электронный ресурс] /О.Е.Манакина. – М., 2011. – Режим доступа: <http://search.rsl.ru/en/record/01005372490> (Дата обращения 23.05.2017)

17. Челпанова Д. Д. Характер и динамика протестной активности на Юге России: автореферат диссертации кандидата социологических наук: 22.00.04 [Электронный ресурс] /Д.Д.Челпанова. – Новочеркасск, 2011. – Режим доступа:

<http://www.dissercat.com/content/kharakter-i-dinamika-protestnoi-aktivnosti-na-yuge-rossii> (Дата обращения 23.05.2017)

18. Артюхина В. А. Протестное поведение населения Алтайского края в постсоветский период: по материалам социологических исследований 1991–2011 гг.: автореферат диссертации кандидата социологических наук : 22.00.04 [Электронный ресурс] / В.А.Артюхина.– Барнаул, 2012 г. – 18 с. – Режим доступа: <http://av.disus.ru/avtoreverat/1203849-1-protestnoe-povedenie-naseleniya-altayskogo-kraya-postsovetkiy-period-po-materialam-sociologicheskikh-issledovaniy-1991-2011-gg.php> (Дата обращения 23.05.2017)

19. Пустошинская О. С. Студенческий политический протест в Уральском федеральном округе: особенности и перспективы: автореферат диссертации кандидата политических наук: 23.00.02 [Электронный ресурс] / О. С. Пустошинская.– Пермь, 2012. – 25 с. – Режим доступа: <http://search.rsl.ru/ru/record/01005017464> (Дата обращения 23.05.2017)

20. Петрушина А. В. Протестное участие молодежи в современном российском обществе: автореферат диссертации кандидата социологических наук: 22.00.04 [Электронный ресурс] / А.В.Петрушина.– Тула, 2012. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01005043584#?page=1> (Дата обращения 23.05.2017)

21. Пушкарева Н. Н. Протестный потенциал современной российской молодежи: автореферат диссертации кандидата социологических наук 22.00.04. /Н.Н. Пушкарева. – М., 2013 г. – 26 с.

22. Докука С. В. Коммуникация в социальных онлайн-сетях как фактор протестной мобилизации в России: автореферат диссертации кандидата социологических наук: 22.00.04 [Электронный ресурс] /С.В. Докука. – М., 2014. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01005547998#?page=1> (Дата обращения 23.05.2017)

23. Касович А. А. Технологические аспекты управления политическим протестом в современной России: диссертация кандидата политических наук: 23.00.02 [Электронный ресурс] /А.А.Касович. – Саратов, 2015. – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01005571341#?page=1> (Дата обращения 23.05.2017)

24. Ушкин С. Г. Влияние виртуальных социальных сетей на протестную активность в российском обществе: диссертация кандидата социологических наук: 22.00.04. [Электронный ресурс] /С.Г.Ушкин.– Саранск, 2015. – Режим доступа: https://docviewer.yandex.ua/view/0/?*=6V%2B17zZjD458HPZU6Ei5iivip9J7InVybcI6Imh0dHA6Ly9kbGllLnJzbC5ydS9sb2FkZXIvdmlldy8wMTAwNTU2MjIxMj9nZXQ9cGRmliwidGI0bGUlOiIwMTAwNTU2MjIxMj9nZXQ9cGRmliwidWlkIjoiMCIslInl1IjoiMjMxMzU1OTQyMTQ3OTg1ODU0MyIsIm5vaWZyYWV1Ijpb0cnVILCj0cyI6MTQ5NjY1ODAxNDc4N30%3D&lang=ru (Дата обращения 23.05.2017)

25. Люлька О. Ф. Протестная активность населения: факторы, динамика и потенциал в общероссийском и региональном измерении: автореферат диссертации кандидата социологических наук: 22.00.04 [Электронный ресурс] /О.Ф. Люлька. – Ростов-на-Дону, 2015. – URL:<http://dlib.rsl.ru/viewer/01006645444#?page=1> (Дата обращения 23.05.2017)